

УДК 811.162.1'362

## СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЙМЕННИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА КАУЗАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ У ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

**Антонова О. А.**

*У статті досліджуються форма вираження і внутрішня організація прийменникових еквівалентів каузальної семантики у польській мові. Встановлюються системні зв'язки досліджуваних елементів, окреслюються сфери навколишньої дійсності, на позначення яких утворюються нарізно оформлені структури з граматичними характеристиками прийменникового класу слів.*

*Ключові слова:* прийменник, прийменниковий еквівалент, каузальна семантика, модель структури, внутрішня форма.

*В статье исследуются форма выражения и внутренняя организация предложных эквивалентов каузальной семантики в польском языке. Устанавливаются системные связи исследуемых элементов, определяются сферы окружающей действительности, на обозначение которых образуются оформленные отдельно структуры с грамматическими характеристиками предложного класса слов.*

*Ключевые слова:* предлог, предложный эквивалент, каузальная семантика, модель структуры, внутренняя форма.

*The article deals with the research of expression form and inner organization of prepositional word equivalents of cause semantics in Polish. The structural models as system links of the investigated elements are determined and described, environmental are denoted by structures with grammar characteristics of prepositions are analyzed.*

*Key words:* preposition, prepositional equivalents, causal semantics, structural model, inner form.

---

У польській і в українській лінгвістичній літературі про службові частини мови, зокрема прийменники, сказано досить багато, про що свідчать дослідження Ч. Ляхура, Р. Пшибильської, Б. Мілевської, М. Юрковського у полоністиці. В українському мовознавстві прийменники ґрунтовно досліджені у працях І. Вихованця, А. Загнітка, А. Лучик, Л. Бутко. Об'єктом зазначеного дослідження є найменш вивчені у слов'янських мовах прийменники та їхні аналоги, що складаються більш ніж з одного графічного слова і характеризуються стійкістю, єдністю значення, незмінною формою, в мовленнєвому потоці мають один словесний наголос. У польській і в українській лінгвістичній літературі такі зв'язані сполучення називають прийменниковими еквівалентами, граматичними фразеологізмами, вторинними прийменниками, аналітизмами, неповнозначними лексичними комплексами. В україністиці зазначеним сполукам присвячені дослідження А. Лучик [4–6] і Л. Бутко [1].

Актуальність цієї теми зумовлена тим, що усі сучасні мовні системи, зокрема польська і українська, характеризуються поширенням структурно, семантично і стилістично різнопланових лексичних одиниць. До них належать і словоформи, які за своїми лексико-граматичними властивостями мають ознаки слова, а нарізно оформлене написання зближує їх з фразеологічними одиницями. Дослідженню таких зв'язаних сполучень присвячені роботи представників різних мовознавчих шкіл і напрямків у польському, українському і російському мовознавстві: В. Виноградова, І. Вихованця, М. Пещак, Р. Рогожникової, А. Лучик, О. Загнітка, Д. Бутлер, Ч. Ляхура, Б. Мілевської. Теоретичні пошуки знайшли відбиття й у лексикографічній діяльності. Особливої уваги заслуговують праці Р. Рогожникової, А. Лучик, А. Загнітка, І. Данилюка, Г. Ситар, І. Щукіної, Б. Мілевської, І. Мейзерської.

Нарізно оформлені структури польської і української мов представлені вагомою кількістю одиниць, які характеризуються певними морфологічними ознаками і можуть співвідноситися з різними лексико-граматичними розрядами слів – самостійними і несамостійними. Хоча лінгвісти визнають їх елементами перехідних рівнів мовної системи, однак щодо їхнього статусу єдність думки ще не була досягнута.

Для системного представлення еквівалентів слова необхідним і корисним буде порівняльне вивчення форм вираження, внутрішньої організації та функціонально-стилістичних властивостей нарізно оформлених службових слів у польській і українській мовах.

Наукова новизна і мета дослідження полягають у з'ясуванні закономірностей формування применникових еквівалентів слова (далі – ЕС) польської мови, здійсненні комплексного і різнобічного аналізу властивостей їхньої форми вираження, внутрішньої організації та функціонально-стилістичних особливостей як елементів перехідного рівня мовної системи.

В основу семантичної характеристики покладено класифікацію, розроблену І. Вихованцем, який виділив 13 семантичних груп применників [2, с. 64–66]. Досліджувані применникові еквіваленти польської мови теж можна поділити на 13 семантичних груп. Одиниці кожної групи виявляють суттєві подібності у своїх семантичних властивостях. Зважаючи на класифікацію І. Вихованця [2, с. 243–244], з виявлених применникових еквівалентів за семантичними ознаками виділено применникові еквіваленти слова темпорального значення: *w procesie, w czasie*; просторової семантики *ze strony, w głąb (głębinę)*; каузальної семантики: *z powodu, z okazji, z racji*; мети: *w celu, w imię, dla dobra*; умови: *w razie, w przypadku*; допустового значення: *bez uwagi na, bez oglądania się na*; значення відповідності: *odpowiednio do, zgodnie z*; підстави: *na baize, na podstawie*; зіставлення-протиставлення: *w przeciwieństwie do, na przekór*, порівняння: *na kształt, na podobieństwo*; включення-виключення: *z wyjątkiem, razem z*; обмеження, уточнення, супровідних обставин: *pod egidą, pod kontrolą* та асоціативного значення: *w towarzystwie, w gurgie*.

Пропоноване дослідження присвячене структурно-семантичному аналізу применникових еквівалентів слова каузальної семантики. Для дослідження і висвітлення структурного аспекту проблеми нарізно оформлених применників застосована методика, яку детально опрацювала А. Лучик у ряді праць, присвячених принципам моделювання прислівникових еквівалентів слова [5; 6].

На сучасному етапі функціонування слов'янських мов спостерігається бурхливий розвиток вторинних применників із причинною семантикою, які активно впливають у спеціальні тексти і мову засобів масової інформації [7, с. 54]. Польська дослідниця Д. Бутлер вважає, що певна частина таких "применникових лексикальних структур" каузального значення походить з текстів наукового стилю, у яких є необхідною потреба вживання точних, однозначних виразників семантичних зв'язків [11, с. 80]. Проте, як свідчать результати контекстного аналізу, вживання применникових еквівалентів слова не обмежується рамками наукового та офіційно-ділового стилів.

У лінгвістиці каузація розглядається як релятивна мегакатегорія, що відображає генетичні зв'язки у світі й мові та включає категорії умови, причини, наслідку, допусту і мети [10, с. 1]. Такому розумінню каузації відповідають дефініції "породжувальна ситуація" і "породжена ситуація", на підставі яких виділено три типи причинних відношень: відношення причини (породжувальна ситуація), відношення наслідку (породжена ситуація) і відношення зумовленості.

У пропорованому дослідженні проаналізовано 200 нарізно оформлених применників, аналогів применника і сполучень, що мають потенціал препозиціоналізації, тобто високу частоту відтворення у текстах різних стилів, які здатні вступати у синтагматичний зв'язок з іменниками.

У польській мові семантичний центр групи применникових еквівалентів причинно-об'єктної семантики репрезентують синонімічні применникові еквіваленти слова *z przyczyny, z powodu, z okazji, z racji, z tytułu*.

Перша сполука синонімічного ряду, *z przyczyny*, має узагальнене значення, оскільки іменниковий компонент відповідає назві усієї аналізованої групи: *Forteca bajońska ledwie pomieścić mogła tych, których tu z przyczyny przyjazdu cesarskiego ściągnęli* (W. Gąsiorowski). Три наступні одиниці, окрім причинного, маніфестують додаткові відтінки цього значення і мають багатший семний склад порівняно з применником *z przyczyny*. Применникова сполука *z powodu* вказує на обставини, які служать підставою для якоїсь дії або урочистої події: *Nie potrafię opisać jak mi się zrobiło smutno, kiedy z powodu marnego wyglądu oknem usłyszałem taki dramat* (B. Prus). Синонімічний применниковий еквівалент *z okazji* порівняно з попереднім

прийменниковим утворенням вказує на умови, які мають характер як побутовий, так і урочистий, сприяють успіху наступної дії: Пор.: *Ale on zstępuje z niebios tylko z okazji Bożego Narodzenia i też nie dla nas* (I. Filipiak). Наступна одиниця, *z racji*, у польській мові функціонує з причинно-наслідковим значенням: вона вказує на підставу, мотив, обґрунтування дії, а також на причинно-наслідкові відношення з відтінком “раціональність”. Пор.: *Kilka lat młodsza od Haliny, wszystko, co zyskiwała z racji wieku, traciła z racji stresów, złego odżywiania i kiepskich kosmetyków, tak że sprawiała wrażenie jej zaniedbanej siostry bliźniaczki* (K. Pisarzewska).

Прийменникові еквіваленти об’єднуються і на рівні форми вираження: структури *z przyczyny*, *z okazji*, *z racji* входять до шестикомпонентної моделі, відкритої структури і репрезентують однакову схему утворення разом із прийменниковими ЕС *z dziedziny* і *z głębi* (семантики уточнення і простору). Усі одиниці моделі у польській мові мають статус прийменників. Диференційною ознакою прийменникової структури *z powodu* є показник категорії роду (чоловічого) правобічного компонента, тому вона входить до складу моделі із такою самою кількістю компонентів, які теж маніфестують семантику причини і простору.

Виразником причинових відношень є прийменниковий еквівалент слова *z tytułu*, вказуючи на причину, що стала підставою для дії: *Wartość skumulowana oznaczała nominal plus odsetki narastające z tytułu inflacji* (M. Miller). У словнику вторинних прийменників польської мови одиниця має маркер “офіційна”.

Прийменникові ЕС з причинно-наслідковим значенням результативності у польській мові утворюють синонімічний ряд: *w rezultacie*, *w konsekwencji*, *w wyniku*, *w efekcie*, *w następstwie*, *na skutek*, які за ознаками форми вираження утворюють моделі з віялоподібним розщепленням. Три одиниці цього синонімічного ряду об’єднуються значеннями “наслідок”, “результативність”. Окрім цих значень, іменникові компоненти не мають додаткових значенневих відтінків: *Może zresztą wytrzymałość tę zawdzięczałem swojej z dzieciństwa wyniesionej i nigdy nie wygasającej wierze w bajki, w których cel osiągnąć bywał po niezliczonych trudach i w rezultacie pokonania nieprzewidywalnych na pozór przeszkód, za siedmioma górami, za siedmioma rzekami* (C. Skrzyposzek); *Charakterystyczne jest jednak, że w konsekwencji nałożenia podatku maleje popyt i podaż na rynku dobra A, czego wyrazem jest nowy punkt równowagi R* (3 журналу); *Działania podjęte w wyniku zabiegu, podjętego bez zgody, równocześnie wystąpił skutek będący jego znamię* (3 газети). Одиниці наступної пари синонімів зі значенням наслідку *w efekcie* і *w następstwie* відрізняються стилістичним забарвленням. Прийменниковий еквівалент *w efekcie* у словнику вторинних прийменників Б. Мілевської позначений маркером “рідкоуживаний”, а *w następstwie* має високу частоту відтворення і у текстах різних стилів функціонує як аналог прийменника: *Nie wiedziałem, czy tylko w efekcie rezonansu, czy też drżenie dobywało się ze mnie* (J. Grzegorzcyk); *Jak wiadomo, małeńka częśćka piastowskiej tej dzielnicy, w następstwie wojen Fryderyka II-go nie podzieliła losu olbrzymiej jej całości* (W. Bełza). Три перші синонімічні сполуки входять до складу відкритої моделі із найбільшою кількістю компонентів розщеплення. Прийменниковий еквівалент *w następstwie* входить до тринадцятикомпонентної моделі, одиниці якої репрезентують семантичні групи із семантикою уточнення, супровідних обставин, відносності, простору і часу.

Прийменниковий еквівалент *na skutek*, як і всі одиниці цієї групи синонімів, має причинно-наслідкове лексичне значення: *Jeżeli nie osiągnąmy zamierzonego wyniku, to tylko na razie, na skutek niedostatku albo usterki w materiale czy narzędziach, na skutek błędu w kalkulacji albo manipulacji* (S. Mrozek). Щодо форми вираження – це єдина структура синонімічного ряду, початковим компонентом якої є прийменник *na*. Компонент розгортання у складі сполуки має відмінні граматичні параметри від тих, які мають прийменникові ЕС із початковим компонентом, прийменником *w*, і представлений у формі знахідного відмінка чоловічого роду однини.

Значення причинної зумовленості маніфестують прийменникові еквіваленти з будовою прийменник + іменник: *pod naciskiem*, *pod presją*, *pod wpływem*, *w obliczu*. Дві перші одиниці об’єднуються значенням іменникових компонентів *nacisk* і *presja*, на семантичному рівні вступають в опозицію тотожності. Пор.: *Następnym świadkiem był doktor Pawlicki. Początkowo oświadczył z niechęcią, że nic dodać nie może do swoich poprzednich zeznań, jednak pod naciskiem prokuratora zaczął odpowiadać* (T. Dołęga-Mostowicz). *Żaden rząd nie może się ugiąć pod presją terrorysty* (A. Baniewicz).

На рівні форми вираження структури з однаковим початковим компонентом, прийменником *pod*, мають диференційну ознаку – категорію роду іменникових компонентів – чоловічого і жіночого.

Прийменниковий еквівалент *pod wpływem* маніфестує інше значення – “вказує на особу чи обставини, вплив яких став причиною дії, стану чи явища”: *Te wszystkie uczucia zachwiały się i runęły pod wpływem wiadomości, że Zenek nie ma domu, że ojciec nie chce go mieć u siebie* (I. Jurgielewiczowa). Ця прийменникова сполука об'єднується з одиницею *pod naciskiem* на формальному рівні, хоча семантично наповнені компоненти маніфестують різні значення.

Причинне значення з відтінком зумовленості має прийменникова сполука *w obliczu*: *Pozostaje się zjednoczyć w obliczu zagrożenia z zewnątrz* (P. Siemion). Усі формальні елементи цієї структури, окрім категорії числа, відрізняються від елементів сполук із початковим компонентом, прийменником *pod*. Початковим компонентом є прийменник *w*, іменниковий компонент *oblicze*, має форму іменника середнього роду у місцевому відмінку однини.

До аналізованої семантичної групи входять також два прийменникові еквіваленти з будовою прислівник + прийменник: *zależnie od* і *zgodnie z*. Репрезентуючи причинну семантику, сполуки відрізняються тим, що прислівникові компоненти мають різне значення, а також і прийменникові компоненти у складі цих утворень. Прийменник *od* у складі структури вказує на джерело (вихідний пункт) залежності причину і наслідок. Прийменник *z* у складі прийменникового ЕС *zgodnie z* маніфестує семантику відношення, об'єднання. Окрім цього, прийменникові компоненти функціонують не як початкові компоненти синтагматичного розгортання, а як компоненти згортання. Зазначені прийменникові комплекси керують різними відмінками іменників: структура *zależnie od* керує родовим відмінком іменника, а одиниця *zgodnie z* – орудним відмінком.

Польський прийменниковий ЕС *zależnie od* вказує на причинну залежність дії, оскільки значення повнозначного компонента і компонента згортання відповідають одне одному: *Ludność tych wysp wśród piaszczystego oceanu była bardzo różna: od kilkuset osób do kilkunastu tysięcy, zależnie od przestrzeni* (B. Prus). Натомість одиниця *zgodnie z* має план змісту дещо складніший, який містить семему “точка відповідності певній дії”, “попередній стан речей, який є причиною дії” Пор. *Wiedziano też, że król zgodnie z polityką kanclerza Ossolińskiego, pragnie znacznie kozakom poczynić ustępstwa* (H. Sienkiewicz).

До групи причинно-наслідкових відношень у польській мові належать такі типи залежності між предикативними виразами, з яких одне повідомляє про те, на який підставі хтось про щось знає. У польській термінології стосовно таких виразів вживається термін “*przyczyna logiczna*”, “*przyczyna poznania*” (логічна причина, причина пізнання) [8, с. 72]. Значення логічної причини і причини пізнання у польській мові реалізується за допомогою лексичних комплексів *na podstawie* і *u postaw*: *Mówisz to na podstawie czytanych romansów* (B. Prus); *Oczywiście u podstaw filmu – oprócz muzyki i klimatu epoki kwiecistych sukienek – leży prosta, ale niezłe wpasowująca się w dzisiejsze czasy fabuła* (E. Drab).

До семантичної групи каузальності входять трикомпонентні структурні об'єднання – багатозначні складені прийменники, які вступають попарно у відношення: *ze względu na* і *z uwagi na*, *w związku z* і *w nawiązaniu do*.

Прийменникові еквіваленти слова першої пари вказують на причину і мотив чогось: *Julek poświstywał znowu. Niegłośno – ze względu na poblizsze doktorskich okien – ale triumfalnie* (I. Jurgielewiczowa); *Wątpię, czy zrobili to tylko z uwagi na sympatię do nieznanego w sumie natręta* (J. Grzegorzczak). Аналізовані комплекси мають однакову будову, однакові прийменникові компоненти у своєму складі. Диференційною ознакою утворень є категорія роду повнозначних компонентів – форму чоловічого роду однини має іменниковий компонент *wzgląd*, а іменниковий компонент *uwaga* – форму жіночого роду однини.

Польська трикомпонентна сполука із прийменниковим статусом *w związku z* вказує на обставину, яка пов'язана зі змістом речення як причина чи наслідок: *Poproszony na weselu Elżuni Bohatyrowiczówny o wstawiennictwo w związku z przegraniem przez zaścianek procesem, dzięki swemu zaangażowaniu* (E. Orzeszkowa). Прийменниковий комплекс репрезентує модель з послідовним поєднанням

компонентів, що представлений двокроковою структурою з розгортанням на I та II кроках формування структури. Початковим компонентом виступає прийменник *w*, компонентом розгортання на I кроці формування структури – іменник місцевого відмінка чоловічого роду однини *związku*, а на другому кроці – прийменник *z*. Таку саму будову має синонімічна сполука *w nawiązaniu do*, яка набуває нових значеннєвих відтінків: “відношення”, “підстави”, “повторюваності”. Пор.: *Takie rozwiązanie sprawyłoby również, że znacznie bardziej przekonująco wypadłaby ta warstwa książki, którą – w nawiązaniu do starej, osiemnastowiecznej jeszcze tradycji – można nazwać “powieścią edukacyjną”* (W. Gašiorowski). Обидві аналізовані прийменникові одиниці входять до різних п’ятикомпонентних моделей, які утворюють прийменникові еквіваленти слова із семантикою відносності, протиставлення, включення і соціативною семантикою.

Трикомпонентна сполука *w zależności od* входить в опозицію семантичної тотожності з двокомпонентним утворенням *zależnie od*: *Wolność religii obejmuje t także posiadanie świątyn i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy w związku z religijnej tam, gdzie się znajdują* (Konstytucja RP).

Отже, у польському корпусі прийменникових еквівалентів слова виокремлено 23 одиниці каузальної семантики, з’ясовано семний склад кожної з них, виявлено значеннєві відтінки, які референціюють спільні і відмінні риси у плані змісту і плані вираження аналізованих еквівалентів слова. Порівнюючи схеми утворення і моделі, до яких входять зазначені сполуки, з’ясовано, що більшість з них утворюють прийменниково-іменникові структури і входять до найпотужніших моделей із прийменниковим початковим компонентом. Найпродуктивнішими прийменниками у функції початкового компонента є прийменники *z* і *w*. Найпродуктивнішими відмінковими формами компонентів розщеплення є форми родового і місцевого відмінків. Прислівниково-прийменникові сполуки представлені двома одиницями, які є різноплановими з огляду на їхнє значення, хоча виявляють подібність на рівні форми вираження. Трикомпонентні сполуки характеризуються спільністю значень, здатністю об’єднуватися у синонімічні пари, хоча на структурному рівні спостерігаються відмінності, які представлені схемами будови. Найпродуктивнішими при утворенні трикомпонентних комплексів є прийменник *w* у ролі початкового компонента і прийменник *z* – у ролі компонента згортання.

Переважає більшість прийменникових сполук вимагає спільної іменної форми, причому в родовому відмінку. Сполуки із компонентом згортання прийменником *z* вживаються з орудним відмінком. Трикомпонентна сполука *z uwagi na* керує знахідним відмінком іменника, з яким вступає у синтагматичний зв’язок у реченні. Фіксуються полісемічні комплекси, здатні позначати відношення причини і підстави, а також відношення причини і відносності. Сполуки із початковим компонентом прийменником *rod* вживаються на позначення супровідних обставин.

Виявлено прийменникові еквіваленти з різними відтінками каузальних значень, які презентують граматичну омонімію. Ці сполуки виконують у реченнях прислівникову функцію.

Структурно-семантичний аналіз цілісної системи прийменникових еквівалентів польської мови дозволить сформулювати уявлення про шляхи поповнення і тенденції розвитку прийменникового класу. Дослідження лексичної семантики буде корисним для лексикографічної практики і розв’язання питань щодо способів представлення та витлумачення у словниках нарізно оформлених одиниць. Вивчення семантичних властивостей сприятиме розв’язанню низки проблем теорії і практики перекладу в польській і українській мовах.

#### Література

1. Бутко Л. В. Неповнозначні лексичні комплекси української мови (структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Бутко Л. В. – Кіровоград, 2008. – 17 с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 64–66, 243–244.
3. Загнітко А. О. Ступені і рівні прийменниковості / А. О. Загнітко // *Ucrainika III současná ukrainistika. Problémy jazyka, literatury a kultury 1.* – Část, 2008. – С. 17.

4. Лучик А. А. Лексична семантика прийменникових еквівалентів слова української мови / А. А. Лучик // Мовознавство. – 2003. – № 5. – С. 78–89.
5. Лучик А. А. Прислівникові еквіваленти слова в українській мові / А. А. Лучик. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. – С. 166.
6. Лучик А. А. Проблема перехідних явищ у мовних системах / А. А. Лучик // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. / МОН України ; Харків нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2007. – Вип. 22. – С. 26–31.
7. Ляхур Ч. Семантические типы каузальных отношений и система вторичных предлогов / Ч. Ляхур // Rossica olomucensia. – Olomouc, 2009. – Vol. XIV : Časopis pro ruskou a slovanskou filologii. – Num. 1. – С. 53.
8. Ляхур Ч. Перспективы лексикографического описания предложной системы славянских языков (на материале польского языка) / Ч. Ляхур // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / уклад. Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : Дон НУ, 2005. – Вип. 13. – 72 с.
9. Мейзерська І. В. Прийменники сучасної української мови у лексикографічному висвітленні / І. В. Мейзерська. – Одеса : Астропринт, 2012. – 253 с.
10. Яценко Т. А. Каузація в російській мові: онтологія та концептуалізація : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Яценко Т. А. – К., 2007. – С. 1, 6.
11. Buttler D. Semantyka a składnia w związkach wyrazowych / D. Buttler // Poradnik językowy. – 1967. – № 1. – С. 80.

#### **Лексикографічні джерела**

1. Лучик А. А. Українсько-польський словник еквівалентів слова / А. А. Лучик, О. О. Антонова, І. Дубровська // Український мовно-інформаційний фонд НАН України. – К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2011. – 311 с.
2. Milewska B. Słownik polskich przyimków wtórnych / B. Milewska. – Gdańsk : Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego, 2003. – 246 s.